

ПРОБЛЕМА ЗАКАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ В МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ ПЕРІОДУ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

© Макарчук О.Г., 2004

Роглянуто маловідомі аспекти вирішення питання про державну приналежність Закарпатської України (1939–1945 рр.), зокрема таємні зусилля сталінської дипломатії. Розглянуті намагання україномовного населення словацької Пряшівщини возз'єднатися з Українською РСР (1945 р.).

The article is dedicated to the obscure aspects of resolving the question as to the state affiliation of the Transcarpathian Ukraine (1939–1945) in particular to the clandestine efforts of Stalin's diplomacy. The attempts of the Ukrainian speaking population of the Slovak Priashivshchyna to unite with Ukrainian SSR (1945) are considered as well.

На перший погляд, тема достатньо опрацьована як у вітчизняній, так і зарубіжній літературі. З українських дослідників згадаємо передусім Ю.Ю. Сливку (монографія „Підступи міжнародної реакції на Закарпатті в 1938–1939 рр.” – Львів : Видавництво ЛДУ, 1966. – 70 с.), Б.І. Співака (монографія „Нариси історії революційної боротьби трудящих Закарпаття в 1930–1945 роках.” – Львів: Видавництво ЛДУ, 1963. – 381 с.), В. Хайнаса (монографія „Роки великих подій. Боротьба трудящих Закарпаття під керівництвом Комуністичної партії за возз'єднання з Радянською Україною (1944–1945 рр.).” – Ужгород: Закарпатське обласне видавництво, 1959. – 60 с.), П.І. Халуса (монографія „В боях за волю. Боротьба трудящих Закарпаття під керівництвом Комуністичної партії за возз'єднання з Радянською Україною (1944–1945 рр.).” – Ужгород: Закарпатське обласне видавництво, 1959. – 72 с.) та ін. З іноземних найбільший інтерес становлять праці П. Стерчо (Stercho P. Diplomacy of Double Morality. Europe's Crossroads in Carpatho-Ukraine 1919–1939. – New York: Carpathian Research Center, 1971. – 495 p.), П. Магоскі [19] та деяких інших. Цікаві новинки з'явилися на книжковому ринку України уже після 1991 р., зокрема переклади праць західних історіографів проблеми. Разом з тим, поза увагою багатьох, якщо не усіх дослідників залишаються окремі аспекти питання, як-от: ранні (1939–червень 1941 рр.) радянсько-чехо-

словацькі консультації з питання про майбутню долю Закарпатської України, переговори Е. Бенеша зі Сталіним наприкінці 1943 рр., фактор тиску на чехословацький уряд українців Пряшівщини, які у березні 1945 р. приймали рішення про возз'єднання з УРСР тощо. Пропонована стаття має на меті заповнити деякі „білі плями”.

Історично склалося так, що возз'єднання основного масиву українських етнічних земель в складі єдиної держави було здійснене політичними зусиллями Москви, а не українського націоналізму. Визнання цього історичного факту не означає появи якогось морального чи навіть політичного “боргу” України і українців перед СРСР та його правонаступницею РФ. Слід брати до уваги ту обставину, що УРСР як складова частина СРСР несла свою частку людських і матеріальних втрат. Сотні тисяч, якщо не мільйони, етнічних українців склали свої голови за те, щоб колишня Східна Прусія стала Калінінградською областю РФ, а Південний Сахалін та Курильські острови “повернулися” (після війни 1904–1905 рр.) до складу тієї ж Росії. Тобто реальна і масштабна “допомога Москви” оплачена такою ж реальною і масштабною кров'ю українців, донецьким вугіллям, запорізькою сталлю, харківськими танками.

Сталінська дипломатія – це дипломатія таємних договорів і угод (досить пригадати пакт Ріббентропа–Молотова), дипломатія ви-

кручених рук, ведення “переговорів” з маріонетковими урядами тощо. Разом з тим, дипломатичну гру Кремля здійснювали професіонали у вищому розумінні слова – першокласні дипломати, юристи-міжнародники, аси політичної розвідки.

Інкорпорація Закарпатської України до складу СРСР може служити своєрідним зразком міжнародно-правової операції Кремля, цікавої ще й використанням широкого набору характерних прийомів сталінської дипломатії.

Як відомо, ще 21 січня 1919 р. Закарпатські всенародні збори (420 делегатів – по одному від кожної тисячі населення – та 1.500 учасників без мандатів) висловилися за возз’єднання з Радянською Україною. В СРСР цей епізод революційних часів забутий не був. Так, рішення V Конгресу Комінтерну зобов’язували компартію Чехословаччини боротися за возз’єднання карпатоукраїнських земель з Радянською Україною. Що ж стосується власне політики Праги у карпатоукраїнському питанні, то вона була в основному сприятлива для українців. Їх становище вигідно відрізнялося від становища українських меншин в сусідніх Польщі та Румунії. У 1934 р. президент Чехословаччини Е. Бенеш публічно визнав, що власно чеське і словацьке населення вказаного регіону становить усього 34 тис. чол., або близько 5 %, а входження Закарпатської України до складу міжвоєнної ЧСР пояснюється не стільки етнологічними, скільки геополітичними міркуваннями: “Залишалось припустити або приєднання до Української республіки, яка утворилася у 1918 і 1919 рр., або до нової Росії. Ні те, ні інше, однак, не було можливим в той час ... Усі західні союзники і Північна Америка були відразу ж, з початку війни, одностайні в тому, що було б неможливим при розділі Австро-Угорщини допустити, щоб колишня Росія переступила Карпати, спустилася на Угорську рівнину і таким чином стала б середньоевропейською державою” [1, с. 23–24]. За кілька місяців до мюнхенської змови чехословацький президент у розмові з англійським посланником Ньютоном зазначав: “Жителі цієї порівняно невеликої території є повністю особливим народом і, якщо коли-небудь буде створена незалежна Україна, вони, напевно, будуть включені до складу України” [2, с. 11–12]. Такий підхід, на нашу думку,

пояснювався суто утилітарними міркуваннями – Закарпаття було найвідсталішим економічним регіоном ЧСР, воно вимагало постійних дотацій, а перспективи колонізації цих земель етнічними чехами і словаками бачилися надто віддаленими і малоймовірними.

У вересні 1938 р. під час мюнхенського диктату СРСР виявився єдиним стратегічним союзником Чехословаччини, який погодився надати їй військову допомогу навіть без умовленого втручання Франції. З кризових подій осені 1938 р. чехословацьке керівництво зробило висновок, що повернути економічно розвинуті Судети можливо лише за підтримки СРСР (уряд Англії продовжував визнавати правові наслідки мюнхенського диктату до 1942 р.). Зрозуміло, що для майбутнього Чехословаччини важливість втраченого у вересні 1938 р. Судетського регіону багатократно перевищувала політичну вагу Закарпатської України.

З жовтня 1938 р. українські націоналістичні організації Закарпатської України створили Руську національну раду, яка виступила з меморандумом про автономію регіону у складі ЧСР. Цей документ був направлений урядом Чехословаччини, Угорщини, Польщі, а також Англії, Німеччини, Італії та Франції (учасникам мюнхенської угоди). 2 листопада 1938р. було прийняте політичне рішення про надання Карпатській Україні автономії. Практично ж відразу ця автономія стала об’єктом агресивних зазіхань з боку Угорщини. Власні збройні сили (Карпатська Січ у березні 1939 р. налічувала заледве 5 тис. стрільців, озброєних переважно легкою стрілецькою зброєю) не могли б стримувати агресора. Відносно тривале, як для стрімких подій передвоєнного часу, існування Карпатської України було результатом німецької дипломатичної підтримки. Гітлер розігрував карпатоукраїнську карту принаймні в трьох комбінаціях: активізації українського націоналізму напередодні неминучої сутички з Польщею, втягування Угорщини до Антикомінтернівського пакту та задля психологічного тиску на СРСР – уже в 1938 р. Німеччина активно шукає порозуміння з Кремлем, яке завершиться Договором про дружбу і кордон 28 вересня 1939 р. Дивно, що в Парижі та Лондоні не розгадали цієї німецької гри. Міністр іноземних справ Франції Бонне, виступаючи в комісії іноземних справ сенату,

14 грудня 1938 р. вказував, що Франція збереже за собою свободу дій і буде вважати себе вільною від забов'язань франко-радянського Договору про взаємодопомогу 1935 р., якщо розгорнеться автономістський рух за створення “незалежної української республіки” [2, с. 35–36].

Карпатська Україна стала для Кремля демонстрацією можливості появи та успішного існування української несоціалістичної держави поза межами впливу Москви. Голодомор 1933 р. та репресії Великого терору 1937–39 рр. не могли не породжувати невдоволення сталінським режимом принаймні у частини населення УРСР. В якусь критичну для комуністичної влади годину (іноземна агресія, напівміфічна “змова військових” тощо) фактор існування альтернативної української державності міг мати непередбачувані наслідки. Можливо, саме узимку 1938–39 рр. Сталін прийшов до висновку про необхідність виключення навіть гіпотетичної можливості існування будь-якої української державності поза межами УРСР.

10 березня 1939 р. у звітній доповіді XVII з'їзду ВКП(б) Й. Сталін дав убивчу характеристику “безглуздим” планам “приєднання слона до моськи”, тобто багатомільйонної УРСР до крихітної Карпатської України [3, 611]. Гітлер зрозумів натяк і ... убив двох зайців. Угорщина взамін на приєднання до Антикомінтернівського пакту отримала змогу окупувати Закарпаття – Берлін ніяк не реагував на заклики з Хусту про допомогу. Натомість, уже на початку травня 1939 р. Сталін замінив єврея Літвінова на посту наркома іноземних справ росіянином Молотовим, що свідчило про кремлівську зацікавленість у зближенні з Німеччиною. Карпатська Україна припинила своє існування не тільки тому, що цього прагнули в Будапешті. Цього хотіли і у Кремлі, і тому погодилися у Берліні – адже з часу приєднання Угорщини до осі Берлін–Рим–Токіо пройшов уже майже місяць, коли Гітлер раптом погодився на військову операцію свого нового союзника проти Карпатської України.

Після остаточної загибелі міжвоєнної ЧСР (анексія Чехії Німеччиною та утворення маріонеткової Словаччини) чехословацькі політичні кола в Парижі створили Чехословацький Національний комітет з представників 8 еміг-

раційних груп. 12 вересня 1939 р. цей Комітет проголосив себе Тимчасовим урядом, очолював який колишній президент країни Е. Бенеш [4, с. 227]. Незважаючи на початок світової війни, офіційний Лондон аж до липня 1941 р. не поспішав визнавати цей уряд. Натомість радянський посол в Лондоні І. Майський, починаючи з вересня 1939 р., мав ряд неофіційних зустрічей з Бенешем, Масариком та Фірлінгером [5, 152]. Уже тоді (!) Майський ставив питання про Закарпатську Україну і зустрів повне розуміння з чехословацької сторони [6, с. 224]. Контакти чехословацьких емігрантських політиків з І. Майським не переривалися навіть після фінської війни та радянської анексії Прибалтики. Приблизно за тиждень до 22 червня 1941 р. Бенеш сам говорив Майському про необхідність спільного післявоєнного кордону відновленої ЧСР та СРСР. Що ж стосується Карпато-України, то для політиків зі свого оточення президент сформулював проблему так: “Або ми будемо мати її, або – як наш сусід – вони попросять її, і у нас не буде заперечень” [7, с. 505].

18 липня 1941 р. І. Майським була підписана союзна угода з емігрантським урядом Чехословаччини. Показово, що навіть після початку німецької агресії проти СРСР Москва не „забула” про Карпатську Україну. 12 липня 1941 р., за свідченням начальника канцелярії президента ЧСР Я. Смутного, Бенеш у розмові з Майським: “сказав йому прямо, що ми наполягаємо на принципі наступності, відповідно також і у питаннях Підкарпатської Русі (...) Підкарпатська Русь може належати лише нам, або Росії. А про те, кому вона буде належати, домовимося лише ми і росіяни, ніхто інший не повинен в це втручатися ... Це ж мною було ясно сказано полякам, і у них не повинно бути сумнівів на цей рахунок. Ніколи не зможе вона належати ні угорцям, ні полякам” [8, с. 119]. Внутрішню готовність Бенеша поступитися Карпатською Україною не поділяв міністр закордонних справ його кабінету Я. Масарик. На урочистій церемонії в посольстві СРСР після підписання радянсько-чехословацької угоди 18 липня він прилюдно вимагав запевнень від І. Майського: “І Карпатська Україна наша?”. Очевидно, побоюючись скандалу, радянський посол відповів: “Карпатська Україна ваша” [9, с. 172].

14 серпня 1941 р. під час зустрічі У. Черчілля з Ф. Рузвельтом було прийнято т. зв. Атлантичну хартію, в якій було сформульовано принципи співробітництва двох країн під час і після завершення світової війни: відмова від прагнення чужих територій, повага до права народів обирати власну форму правління тощо. Радянський Союз, гостро потребуючи допомоги від західних противників Гітлера, повинен був визначитися із ставленням до цього документа. Найбільший спротив у Кремлі викликало положення про те, що США і Великобританія “не погодяться на будь-які територіальні зміни, що не знаходяться у відповідності з вільно висловленим бажанням зацікавлених народів”. Усе ж 24 вересня 1941 р. СРСР визнав основні принципи Хартії, зробивши суттєве застереження: радянський уряд керується принципами самовизначення націй [10, с. 116]. практичне застосування цих принципів повинно обов’язково пристосовуватися до обставин, потреб і історичної своєрідності окремих країн [10, с. 129].

Навіть поразки СРСР влітку та восени 1941 р. не зменшили зацікавленості уряду Е. Бенеша в радянській підтримці. Англія та США довгий час відмовлялися брати на себе будь-які зобов’язання щодо післявоєнних кордонів в Центральній Європі, включаючи й післявоєнний кордон ЧСР з Німеччиною. Навіть дипломатичне визнання чехословацького емігрантського уряду з боку офіційного Лондона відбулося лише після укладення ним угоди з СРСР – 12 липня 1941 р., через 22 місяці після початку війни Англії з Німеччиною. 31 грудня 1941 р. радянський уряд надав позику на створення чеської військової бригади в СРСР. Організація чехословацьких збройних сил здійснювалася на території Радянського Союзу, фінансувалася ним же, а комплектація велася за рахунок узятих у полон вояків німецької армії та її угорського союзника, які до 1938 р. мали чехословацьке громадянство. До речі, в згаданій бригаді основну масу становили вихідці саме з Карпатської України [8, с. 319; там само, с. 385].

У січні 1942 р. під тиском офіційного Лондона емігрантські уряди Польщі і Чехословаччини підписали угоду про післявоєнну конфедерацію обох країн. Для чехословацької сторони ця угода виглядала відверто нав’я-

заною. Зважаючи на неврегульовану проблему т. зв. Транс-Ольші (Тешінської Сілезії), анексованої зі складу ЧСР Польщею у вересні 1938 р., уряд Бенеша отримав нові вагомні підстави зміцнювати співробітництво з Москвою, чий відносини з польським урядом ген. Сікорського критично погіршувалися.

5 серпня 1942 р. уряд Великобританії оголосив про свою відмову від визнання мюнхенської угоди 1938 р., але навіть ця обставина не змінила зовнішньополітичні пріоритети уряду Е. Бенеша. У березні 1943 р. в ході візиту міністра закордонних справ Англії А. Ідена до США було досягнуто домовленості, що уряди обох країн будуть підтримувати відновлення домюнхенської єдності ЧСР та її кордонів 1938 р. Цим кроком союзники намагалися марно утримати Бенеша від здійснення планів (вперше висловлених президентом ще у лютому 1943 р.) підписання союзного договору з СРСР, аналогічного радянсько-англійському договору від травня 1942 р. Після того, як у квітні 1943 р. польський еміграційний уряд підхопив вельми несвоєчасну кампанію, пов’язану з Катинською справою, Москва розірвала з ним офіційні відносини. Радянсько-чехословацьке зближення тим самим перетворювалося у антипольську акцію.

Паралельно із зустріччю лідерів Великої Трійки в Тегерані проходили консультації президента ЧСР Е. Бенеша, посла чехословацького еміграційного уряду в Радянському Союзі З. Фірлінгера з заступником наркома іноземних справ СРСР О. Корнійчуком в містечку Хабанія під Багдадом. У телеграмі Бенеша голові ради міністрів Я. Шрамеку та міністру іноземних справ Я. Масарику про підсумки переговорів вказувалося: “Дискусія була дуже прямою, відвертою і дуже успішною ... Я обговорив з українцем Корнійчуком наш режим на Закарпатській Україні, причому ми досягли повної домовленості. Вони з повагою ставляться до нашого становища, і я не передбачаю труднощів в цих питаннях” [8, с. 392–393]. Як розуміти вказане зауваження, показали уже найближчі події.

Зустріч з Корнійчуком стала підготовкою перед візитом Е. Бенеша до Москви. 12 грудня 1943 р. радянсько-чехословацький союзний договір було врешті підписано, а 22 грудня ратифіковано чехословацькою стороною. Ко-

ментуючи переговори в Москві, західний історик Г. Колко пише: “Хоч і у приватному порядку, Сталін пообіцяв чехам підтримку в поверненні Тешіна і вони вирішили повернутися до розгляду питання про Рутенію (Карпатську Україну – авт.) пізніше” [12, с. 127]. У радянській історичній літературі зафіксований тиск з боку московського керівництва КПЧ (К. Готвальд, Я. Шверма, В. Копецький та ін.) на Бенеша з метою якнайшвидше вирішити питання про Закарпатську Україну відповідно до волевиявлення місцевого населення, яке буде висловлене після звільнення регіону від хортистських окупантів [13, с. 134]. Звернемо увагу й на те, що в посланні Й. Сталіна Е. Бенешу від 23 січня 1945 р. було згадано: “Ви самі в Москві говорили про Вашу готовність передати Закарпатську Україну Радянському Союзу, при цьому, як Ви напевне пам’ятаєте, я не дав тоді на це своєї згоди” [14, с.267].

Якщо звести докупи ці розрізнені факти, вимальовується така картина. На “дуже успішних” переговорах Бенеша з “українцем Корнійчуком” чехословацька сторона, очевидно, висловила побажання відкласти вирішення закарпатоукраїнського питання до відновлення доміонхенських кордонів ЧСР – висувати претензії до формально союзної Польщі з приводу Тешінської Сілезії і одночасно передавати СРСР Закарпатську Україну (яка до вересня 1939 р. була відділена від УРСР західноукраїнськими землями в складі міжвоєнної Польщі) виглядало майже неприйнятним. Можливо, у Москві Бенеш запропонував підписати таємний протокол на умовах, погоджених з Корнійчуком, а згадана “відмова” Сталіна означала не стільки зречення від Карпато-України, скільки небажання передчасно спровокувати погіршення стосунків з західними союзниками – беручи до уваги підпис радянського представника під Атлантичною хартією. Будь-який витік інформації про таку угоду викликав би справжній дипломатичний скандал, а можливо, і повний розкол в антигітлерівській коаліції. Разом з тим неможливо припустити, що московське керівництво КПЧ з власної ініціативи пропонувало Бенешу вирішити карпато-українське питання – в ті часи подібні імпровізації в світовому комуністичному русі були абсолютно неможливими!

Схоже також, що певна усна домовленість усе ж була. На користь цієї думки наведемо кілька вагомих аргументів. По-перше, уряд Бенеша в другій пол. 1944 – на поч. 1945 рр. за одним невеликим винятком не робив скільки-небудь помітних зусиль для того, щоб утримати Закарпатську Україну в складі ЧСР. По-друге, Кремль, в свою чергу, після грудня 1943 р. не робив якихось спроб підстрахуватися (принаймні в науковій літературі не зафіксовано жодних таємних переговорів на зразок тих, що їх провадили Майський в 1939 та 1941 рр. чи Корнійчук у Хабанії). Навпаки, демонстративно підкреслювалася належність Закарпатської України до складу ЧСР. Так, коли в квітні 1944 р. передові радянські загони разом з союзною чехословацькою бригадою увійшли в Закарпаття, “Радянська Україна” 11 квітня опублікувала вітальні телеграми Й. Сталіна та Е. Бенеша з приводу цієї події. Наступного дня були опубліковані вітальні телеграми Я. Шрамека та того ж Й. Сталіна з приводу початку звільнення території ЧСР від агресора. Тут радянська і чехословацька сторони однозначно розглядали Закарпатську Україну як територію ЧСР.

14 жовтня 1944 р. у Києві відбулося урочисте засідання, присвячене завершенню визволення Радянської України, а 19 жовтня “Правда” опублікувала військове зведення такого змісту: “Війська 4-го Українського фронту ... просунулися вглиб території Чехословаччини від 20 до 50 км на фронті протяжністю 275 км. В ході наступу війська фронту оволоділи чехословацькими містами Керешмеже (Ясиня), Рахів”. 23 жовтня гітлерівців вибили з Хусту, 26 – з Мукачева, 27 – з Ужгорода. З 10 по 25 листопада проходили вибори на з’їзд народних комітетів. З 663 „обраних” делегатів робітників було 178, селян – 258, представників інтелігенції – 172, торгівців і ремісників (так би мовити, дрібної буржуазії) – 55. Цей з’їзд одноголосно висловився за воз’єднання краю з Радянською Україною.

Поза сумнівом, з’їзд не міг відбутися без згоди радянських військових властей. Коли чехословацький уповноважений Ф. Немец спробував скликати у Хусті конференцію для обрання місцевого організаційного управління – т. зв. Земської Управи, йому просто не дали це зробити. Але ж Немец був представником законної державної влади союзної держави, що

формально діяв на території цієї держави! А стаття 6 угоди, підписаної 8 травня 1944 р. союзниками в Москві, передбачала – як тільки яка-небудь частина визволеної території перестане бути зоною безпосередніх військових операцій, чехословацький уряд перебирає управління суспільними справами [14, с.8]. Як пише Дж. Корбел, “чехословацький представник Франтішек Немец був запропонований з тим, щоб узяти в свої руки адміністративну владу у визволених районах, але йому так ніколи і не дозволили приступити до виконання своїх функцій і фактично висунули ультиматум покинути Карпато-Україну протягом трьох днів” [9, с.172].

5 грудня 1944 р. Народна рада Закарпатської України приймає декрет про розрив відносин народних комітетів з уповноваженим уряду Чехословацької республіки і ставить до відома президента Бенеша, що вона, Рада, “є єдиною центральною владою на території Закарпатської України”, а делегат ЧСР повинен бути відкликаний. Знов же таки важко повірити у самостійність цього здійсненого Народною радою кроку.

Радянські військові власті ще в перших числах листопада (тобто задовго до з’їзду народних комітетів) проводили “мобілізацію добровольців” до Червоної армії. Спроби чеського генерала Ан. Ніжборського (Гасала) створити на території Закарпатської України тилову чехословацьку армію викликали протест радянського уряду, після чого Гасал був вимушений не тільки припинити формування своєї армії, але й виїхати з території Закарпаття [15, с. 294]. Поза сумнівом, реальна влада на цих територіях належала радянським військовим та партійним властям, а т. зв. Народна рада відіграла роль, м’яко кажучи, представницьку.

Виглядає неймовірним, але перший матеріал про з’їзд в Мукачеві був опублікований в “Радянській Україні” аж 23 грудня. Підзаголовок “Телеграма кореспондента “Радянської України” з Ужгорода” виглядав взагалі фантастично – ця т. зв. телеграма йшла до Києва 4 тижні! Пояснення, звичайно, не у поганій роботі пошти. Доводилося зважати на міжнародну думку, особливо з врахуванням того, що в Ялті невдовзі мала розпочатися союзницька конференція.

6 січня 1945 р. посол ЧСР в Радянському Союзі інформував американського посла в Москві А. Гаррімана, що “чехословацький і радянський уряд досягнули угоди, що жодний уряд не буде втручатися в рутенський (карпато-український – авт.) сепаратистський рух і обидва уряди будуть чекати (повного) визволення, щоб переконатися, чи дійсно населення хоче приєднатися до України” [16, с. 511]. Наскільки ця декларація відповідала дійсності, свідчить обмін телеграмами між Сталіним і Бенешем 23 і 25 січня 1945 р. Радянський керівник відзначив, що питання може бути вирішене лише за узгодженням між Чехословачиною і Радянським Союзом, без втручання третіх країн. Бенеш погодився: “Ми не зробимо це питання предметом будь-яких дискусій чи втручання інших країн”, але наполягав, “щоб це здійснилося після закінчення війни з Німеччиною, тобто як тільки буде забезпечено відновлення наших домюхенських відносин” [6, с. 221]. Чехословацька цивільна адміністрація, яка у жовтні 1944 р. почала створюватися у Міжгірському, Рахівському, Виноградівському, Хустському, Великоберезнянському районах, більше навіть не намагалася нагадувати про своє існування. Проте де-юре Закарпаття перебувало у складі ЧСР аж до червня 1945 р.

4–5 квітня 1945 р. у визволеному словацькому місті Кошіце чехословацький уряд здійснив реорганізацію, залучивши до свого складу представників від КПЧ, інших партій Національного фронту та від Словацького Національного Комітету. Тут же, у Кошіце, було опубліковано попередньо узгоджену урядову програму, пункт VII якої проголошував: “Уряд буде турбуватися про те, щоб якомога швидше було вирішене питання Закарпатської України, поставлене самим населенням цієї області. Уряд бажає, щоб це питання було вирішене згідно з демократичним волевиявленням народу Закарпатської України, в дусі повної дружби між Чехословачиною і Радянським Союзом, і він переконаний, що саме так воно й буде” [17, с. 309–310].

Чим пояснюється такий стрімкий відхід чехословацького уряду від власних побажань про терміни і передумови врегулювання закарпатоукраїнського питання? Адже ще 22 березня Бенеш в розмові з А. Гарріманом переконував

США, що питання про „Рутенію” вирішиться аж після війни, як тільки-но буде врегульовано довоєнні кордони. Що ж змінилося за ці півтора–два тижні? Можна припустити, що входження до уряду ЧСР комуністів (вони становили 20 % його нового складу) не мало суттєвого впливу. Змінилася геополітична ситуація в Східній Європі. По-перше, після Ялтинської конференції було розпочато реорганізацію польського уряду шляхом включення до прорадянської Крайової Ради Народової групи “лондонських поляків” на чолі з Міколайчиком. СРСР отримав в особі нового уряду, визнаного західними союзниками, потенційного партнера, з яким, однак, мусив рахуватися і загравати. Подібні ж комбінації вимальовувалися і стосовно післявоєнного співробітництва СРСР з урядами Угорщини, а, можливо, і Німеччини. До весни 1945 р. чехословацький уряд був найпошлюбнішим прихильником СРСР, що виявлялося навіть у дрібницях (зайнята позиція у Катинській справі тощо). Ця роль була тепер поставлена під сумнів – той же Б. Берут був куди лівішим і, додамо, більш прорадянськи налаштованим від Е. Бенеша. Попередня позиція “торгу” з СРСР ставала усе більш проблемною. Для „повернення” Тешінської Сілезії, а згодом, можливо, й Судет вимагалася демонстрація особливого ставлення до СРСР.

Була ще одна обставина, маловідома як в українській, так і у світовій історіографії. 1 березня 1945 р. було сформовано Українську народну раду Пряшівщини (4 населених українцями повіті Словаччини – Стропків, Бардіїв, Гуменне і Межиляборці). За свідченням канадського історика М. Марунчака, “на початку ця рада добивалася прилучення до УРСР, і в цій справі було надіслано телеграму голові Ради Міністрів УРСР. Коли ж Київ відповів мовчанкою на це прохання своїх земляків, УНРП підготувала в день 21 квітня меморандум і 5 травня вручила його представникам Словацької Національної Ради” [18, с. 15]. У цьому меморандумі проголошувалася підтримка нового уряду і Словацької Національної Ради за умови надання автономії. Про стурбоване ставлення словацьких політиків до пряшівської проблеми повідомляє і П. Магоскі: “Це рішення стривожило словацьких лідерів, які стверджували, що їх русини настроєні

залишитися в Чехословаччині. Вони пообіцяли (русинам – авт.) усі права національної меншості. В травні Пряшівська рада нарешті оголосила про своє рішення підтримати новий чехословацький уряд ..., але на умовах надання особливої політичної і культурної автономії” [19, 47]. Вважаємо, що ситуація не потребує якихось особливих коментарів. Українська народна рада Пряшівщини для свого формування та кількомісячної діяльності потребувала підтримки радянських військових властей, що навіть не викликає сумніву. Зрозуміло, це був суттєвий фактор тиску на чехословацький уряд. У Кошіцькому маніфесті було зроблено спробу завдати упереджувального удару можливим радянським домаганням. В Москві ж розуміли, що після смерті Ф. Рузвельта (12 квітня 1945 р.) будь-які нові територіальні вимоги принаймні передчасні. Саме тому Київ ніяк не реагував на заклики “єдинокровних братів” з Пряшівської Русі. Політика вища за мораль.

29 червня 1945 р. в Кремлі був підписаний договір про входження території, яка перейшла до Чехословаччини за Сен-Жерменським договором від 10 листопада 1919 р. і носила назву Закарпатської України, до складу УРСР. Один з трьох примірників договору був складений українською мовою – деталь, що мала символізувати роль Української РСР як суб’єкта міжнародного права (незадовго до того республіка отримала запрошення приєднатися до держав-засновниць ООН, що закріплювало за СРСР три місця у новій міжнародній організації).

Коли ж уряд Великобританії висловив своє здивування тим, що радянська сторона здійснила цей крок без консультації з союзниками і поставив вимогу: “всі територіальні зміни в Європі повинні бути відкладені до остаточного мирного урегулювання”, Кремль відповів, що радянсько-чехословацька угода прийнята “з ініціативи уряду Чехословаччини і ґрунтується на вільній згоді і добрій волі зацікавлених сторін, і до цього випадку не може бути застосоване правило про відтермінування укладення таких угод до остаточного мирного урегулювання”. Чим була викликана ця нетерпляча “ініціатива уряду Чехословаччини” загалом зрозуміло. Разом з тим слід під-

креслити, що співробітництво з СРСР дозволило відродженій ЧСР вирішити в цей час ряд внутрішніх і зовнішніх проблем. Так, уже до 5 липня 1945 р. з країни були виведені усі радянські війська, крім 90 тис. контингенту вздовж лінії чесько-німецького кордону. Радянський Союз підтримав чехословацькі претензії на німецькі території Глатц і Леобшутц та на вузьку лінію практично уздовж усього довоєнного кордону ЧСР з Німеччиною. Подібно до того, як за західноукраїнські землі Москва „розплатилася” з Польщею коштом Сілезії та частини Східної Пруссії, „компенсація” ЧСР за Закарпатську Україну теж була здійснена за рахунок земель Третього Рейху.

1. Бенеш Э. Речь о подкарпатурской проблеме. Отдельный оттиск журнала «Центральная Европа». 1934. – № 4. – Прага: Орбис, 1934. 2. Шлепаков А. М. Україна в планах міжнародної реакції напередодні другої світової війни. – К.: Держполітвидав України, 1959. 3. Сталин И. В. Вопросы ленинизма. Изд. 11-е. – М.: Госполитиздат, 1953. 4. Страны Центральной и Юго-Восточной Европы во второй мировой войне. – М.: Воениздат, 1973. 5. Майский И. М. Воспоминания советского посла. Война 1939-1943. – М.: Наука, 1965. 6. Советско-чехословацкие отношения во время Великой Отечественной войны 1941-1945 гг. Документы и материалы. – М.: Госполит-

издат, 1960. 7. Kren Jan. V emigracy: Zapadni Zahranicni Odboj 1939-1940. – Praga: Nase Vojsko, 1969. 8. Документы и материалы по истории советско-чехословацких отношений. Т. 4, кн. 1. 1939-1943 гг. – М.: Наука, 1981. 9. Korbel J. Twentieth Century Czechoslovakia. The Meaning of It's History. – NY: Columbia University Press, 1977. 10. Лебедев Н. И. СССР в мировой политике, 1917-1982. – М.: Международные отношения, 1982. 11. Morley F. The Foreign Policy of the United States. – NY, 1952. 12. Kolko G. The Politics of War. Allied Diplomacy and the World Crisis of 1943-1945. – London, 1969. 13. Великий Октябрь и революции 40-х годов в странах Центральной и Юго-Восточной Европы. – М.: Наука, 1982. 14. Документы и материалы по истории советско-чехословацких отношений. Т.4, кн. 2. – М.: Наука, 1981. 15. Свобода Л. От Бузулука до Праги: Воспоминания. – М.: Воениздат, 1984. 16. Foreign Relations of the United States. 1945. Europe. – Washington: US GPO, 1968. 17. Внешняя политика Советского Союза в период Отечественной войны. Т.3 (1 января – 3 сентября 1945). – М.: Госполитиздат, 1947. 18. Марунчак Михайло. Українці в Румунії, Чехо-Словаччині, Польщі, Югославії. – Вінніпег, 1969. 19. Magoski P. The Rusyn-Ukrainians of Czechoslovakia. An Historical Survey. – Wien, 1983.